

УДК 374.1

О.С. Березюк,
кандидат педагогічних наук, доцент
(Житомирський педуніверситет)

ФОРМУВАННЯ СОЦІОЕКОЛОГІЧНИХ ЗНАНЬ ТА ВМІНЬ УЧНІВ ЗАСОБАМИ НАРОДНОЇ ПЕДАГОГІКИ

У статті аналізується процес формування соціоекологічних знань та вмінь учнів засобами народної педагогіки. Встановлено, що використання в практиці навчання і виховання середньої школи народного календаря, дитячого фольклору, спілкування з природою, праці та інших видів природоохоронної діяльності сприяє формуванню соціоекологічної культури школярів.

В умовах розбудови України як суверенної держави перед школою стоїть складне і відповідальне завдання – виховувати високоморальне, національно свідоме підрастаюче покоління, патріотів своєї Батьківщини, спадкоємців і продовжувачів національних традицій, збирачів народних скарбів та захисників навколишнього середовища. Все це вимагає змістовної організації і проведення екологічної роботи у школі, оновлення змісту, форм і методів екологічного виховання.

По суті, ставлення школяра до природи свідчить про рівень його культури, його позицію як громадянина своєї Батьківщини, оскільки екологічне виховання є одним із елементів патріотичного виховання.

Екологічна освіта і виховання у педагогіці розглядається як самостійний елемент загальної освіти, пов'язаний з оволодінням учнями науковими основами взаємодії природи і суспільства та формування відповідного ставлення до природи, навколишнього середовища.

Метою соціоекологічного виховання є формування системи наукових знань, вмінь і переконань, які забезпечують формування громадянської відповідальності школярів за стан навколишнього середовища.

У зміст соціоекологічної освіти і виховання входить засвоєння нових знань про природу, її цілісність і єдність із суспільством; обґрунтування практичних заходів, пов'язаних із впливом на неї; розуміння цінності природи для людини і суспільства; оволодіння нормами правильної поведінки в природному середовищі; розвиток потреби спілкування з природою; активізація діяльності щодо поліпшення природного навколишнього середовища.

Для реалізації мети і завдань соціоекологічного виховання та навчання важливо враховувати певні принципи положення: єдність інтелектуального та емоційного сприйняття природного середовища і практичної діяльності людини щодо її поліпшення; систематичність та неперервність; міжгалузевість; взаємозв'язок глобального національного та краєзнавчого підходу до екологічних проблем.

Формування дбайливого ставлення школяра до природи здійснюється також у процесі трудового, морально-естетичного, патріотичного, фізичного виховання.

Проведений аналіз психолого-педагогічної літератури показав, що проблема екологічного виховання в роботі класного керівника є актуальною, привертає увагу багатьох дослідників, але залишається малодослідженим її соціальний аспект

Вивчення педагогічного досвіду, проведення анкет та бесід з учнями, дозволяють зробити висновок, що дійсно повного розв'язання її у шкільній практиці можна досягти шляхом широкого використання засобів та прийомів народної педагогіки.

В ряді середніх загальноосвітніх шкіл Житомирської області було проведено анкетування учнів 5-11 класів (350 осіб). Так, наприклад, у відповідь на питання "Чому тобі подобається перебувати на природі?", "Що ти робиш, перебуваючи на лоні природи?" 95% учнів Кашперівської школи Баранівського району розповіли про збирання грибів та ягід, купання у водоймах або ловлю риби. І лише 5% відповіли, що вони просто люблять спілкуватися з природою. І, що найбільш прикро, суто раціональний, "споживацький" підхід притаманний саме для старшокласників - застрашних випускників. Чи не сумно, що роки навчання і виховання не залишили нічого бережливого в їхніх серцях і думках, переконаннях?...

Для досягнення позитивних результатів соціоекологічного виховання слід брати до уваги вікові та індивідуальні особливості школярів, риси характеру, здібності і потреби. Так, за даними анкетування серед учнів, їх ставлення до навколишнього природного середовища, уявлення про природоохоронну діяльність та стан екології в країні залежать, перш за все, від їх віку та ступеня інформованості.

Молодші підлітки (9-11 років) необхідність турботи про зелені насадження мотивують тим, що "рослини всіх радують", "роблять життя красивішим". У них сприйняття навколишнього середовища відбувається, в переважній більшості, на емоційному рівні. В їхніх міркуваннях рідко зустрічається суто раціональний підхід ("з дерев роблять олівці і зошити", "зелені насадження очищують повітря").

Діти мріють про гарні справи на користь природі, виявляють готовність зробити щось своїми руками, пропонують, щоб кожна людина посадила 5-6 дерев, тоді наша Земля буде красивою.

Старші підлітки (12-15 років) глибше усвідомлюють державну і загальнолюдську значимість екологічних проблем; вони осуджують будь-яке зло, жорстокість по відношенню до природи. У школярів цього віку яскраво виражене морально-емоційне ставлення до природи. Турбота про рідний край виявляється в них у конкретних справах. Хоча саме в цьому віці найчастіше зустрічаються "руйнівні дії". Підлітки ще слабо уявляють наслідки руйнації, негативного впливу людини на природу, часто не передбачають, до чого може призвести

вчинок, здійснений з цікавості. Водночас їхня активність і прагнення до діяльності служать основою для оволодіння науковими знаннями, формування практичних вмінь і навичок природоохоронного характеру.

Більшість школярів раннього юнацького віку (16-17 років), як правило, надають великого значення суспільно-корисним справам щодо поліпшення навколишнього середовища, беруть активну участь у цьому процесі, висловлюють тверде переконання в тому, що охорона природи - справа кожного громадянина. Молодь бачить негативні наслідки як від безпосередньої шкоди, якої може завдати природі людина, так і від байдужого ставлення до неї. Старшокласники зазначають, що людям необхідно не лише брати все від природи, не руйнувати її, а й чимало їй віддавати.

Показові в цьому плані культурні традиції українського народу.

Календарна обрядовість українців може стати невичерпним джерелом засобів впливу та форм проведення виховної роботи.

Весняні свята у своїй основі присвячені пробудженню природи, її "відродженню". Вони допомагають дітям усвідомити значення і місце природи як джерела сили та радощів в житті людини. Цьому сприятимуть дні зустрічі птахів, свято першої квітки, першої борозни, весняної роси, які збігаються з народними та церковними святами Сорока святих, Юрія (весняного), Симонового зела та ін.

Вони мають не лише розважальний аспект, а й несуть певне трудове та інтелектуальне навантаження.

Так, до Дня зустрічі птахів (День Сорока святих мучеників) учні мають дізнатися, які птахи та в якій послідовності повертаються із виїзду, які народні прикмети пов'язані з цією подією. Діти записують спогади старожилів села про те, як відзначались ці дні раніше, чому їм приділялась така увага, що символізували птахи, випечені з тіста і т.п. Серед дівчаток проводиться конкурс господарочок на краще випікання "жайворонків", серед хлопчиків - на кращого майстра шпаківниць.

В молодших класах - це виставка дитячих малюнків " У світі пернатих". Вчитель разом з учнями з'ясовує, які птахи були раніше богемами, чому їм приділялась така увага, що розповідається про пернатих у фольклорі, яку користь приносять людям і природі птахи. За формою проведення це можуть бути брейн-ринг, конкурс розумників, відгадувачів вікторини тощо. В цей день підводяться підсумки зимової операції "Годівничка", відзначаються найбільш сумлінні її учасники.

На завершення свята - похід до парку (лісу), розвішування годівничок і шпаківень; далі – ігри, веснянки, хороводи, "запускання" своїх печених з тіста птахів. Дітям цікаво послухати тут, на лоні природи, легенди і повір'я про птахів, спостерігати за пробудженням рослин і тварин зі сну.

Щоб свято першої борозни стало дійсно святом, а не нудною сценічною бутафорією, учні мають усвідомити і необхідність хліборобської праці, пізнати радість першого власноручно вирощеного врожаю, відчувати важливість своєї роботи. Попередньо всім класом з'ясовують, в який день господарі вперше виходили в поле, які обряди супроводжували це дійство.

На свято запрошують своїх батьків, дідусів та бабусь, кращих працівників-хліборобів. Вони не тільки діляться своїм досвідом роботи, а й передають почуття, які охоплюють при першому виході в поле, які надії, переживання захоплюють душу, коли спостерігаєш за тендітними паростками "твого" хліба.

Цій події присвячуються вечори шані: "Землю красить сонце, а людину - праця", "Хліб - яке просте й священне слово", "Хвала рукам, що пахнуть хлібом" та ін.

На ньому звучать спогади односельців про голодомори 1933-47рр., щоб учні усвідомили цінність хліба, відчули повагу до землі, до людей-хліборобів.

Літні народні свята (Івана Купала, "зелена неділя", Маковей, Спас, зажинки) поетизують, ушляблюють розквіт і красу природи, працю хліборобську; несуть в собі залишки язичницького культу предків.

Виховна робота класного керівника не має права на "літні канікули", вона має продовжуватись і в час, вільний від навчання. До літньої роботи вчитель готується сам і готує до неї учнів протягом навчального року. Він сприяє проведенню та організації роботи на літній період різних груп, гуртків, комісій ("Зелена аптека", "Юні лісничі", "По зелених стежках", "Наодинці з природою", рейд "Мурашник", "Червень - місяць тиші", "Полування на браконьєрів") та інші.

Відпочинок на лоні природи має поєднуватись із кропіткою, посиленою дітям роботою по збереженню природи та веденням спостережень.

Яскраві спогади залишить в дітей колективне святкування Івана Купала, що (за прадавніми традиціями) відзначається як День єднання води та сонця. Це свято, як і зелена неділя, повністю присвячене рослинному та тваринному світу, вшануванню своїх предків.

Учні мають не лише знати і відтворювати традиції, а й усвідомлювати, що наші пращури були не просто язичниками, а сонцепоклонниками, бо в центрі їх релігії, як і в центрі всього життя, був світ природи.

Влітку школярі можуть детальніше ознайомитись із народною медициною, навчитись розрізняти та збирати лікарські рослини, створити власну "Зелену аптеку". Складання альманахів повір'їв, народних лікувальних рецептів, запис на плівку розповідей місцевих знахарів, голосів птахів, шуму води, лісу дадуть учням перші навички дослідницької роботи.

Значний виховний вплив на учнів матиме участь в осінніх святах та звичаях, пов'язаних із завершенням сільськогосподарських робіт. Це обжинки, свята врожаю, золотого снопа, першої паляниці, що стали вже традиційними в багатьох школах області.

Восени проводяться підсумки літньої роботи учнів, результатом якої є вечори вражень "Літо, до побачення", конкурси власноручно виготовлених виробів з природного матеріалу, осінні ярмарки, випуск стінгазет та журналів, фотогазет "Іскорки літа", "Літні канікули 7 класу", "Літо в народному календарі (в повір'ях і легендах) "

тощо. Діти організують збір насіння дерев і квітів, вирощення саджанців (операція "Жолудь", "Все починається із зернинки", "Ми-за чисте повітря"). Свята Свічки, Паликопа, Здвиження продовжують знайомство учнів з місцем природи в житті людини, з природними уявленнями та віруваннями народу.

При цьому виховання має здійснюватись за діяльнісним підходом, у зв'язку з життєвою практикою, з використанням природних свят у подальшій роботі учнів. Діти мають бачити наслідки і результати своєї праці, розуміти, для чого вони це роблять, усвідомлювати користь такої роботи.

Зимовий період особливо багатий на святкові дні та обрядові дійства. Вже стало традицією проводити різноманітні вечорниці з піснями та варениками. Що ж, це, зрештою, не так вже й погано, але можна було б збагатити їх звичну форму пізнавальним змістом. Нехай діти пригадують, які свята відзначають взимку, які рослини й тварини є необхідними складовими свят та обрядів, які гадання та повір'я пов'язані із ними (про дідуха та ялинку та багато ін).

Різдво, Коляда, Водохреще... В їх святкуванні виразно проступають ще дохристиянські мотиви єднання людини і природи, поклоніння їй. Пояснюємо дітям значення і місце снопа-дідуха і кози-щедрувальниці, трав-оберегів, новорічного посівання зерном, що було символом дощу та достатку; вказувало, що у змісті колядок та щедрівок, святкових обрядів звучить надія на новий врожай, на майбутній щедрий гарний рік; розкривається символіка народження нового сонця та води, їх вшанування як джерела життя і здоров'я.

Важко вповні охарактеризувати весь виховний потенціал народних свят. Це невичерпне життєдайне джерело, яким тільки треба творчо користуватися.

Позаяк, виховна робота не може бути епізодичною, спиратися тільки на окремі заходи. Свят мало, а більшість часу займають звичні, буденні справи. Народна педагогіка завжди спиралась на виховання дитини в праці.

Трудове виховання було основним напрямком роботи, а праця - провідним принципом та засобом виховання і навчання.

Знання, навички, правила поведінки, переконання - все це набувалось шляхом безпосередніх дій, у праці, під час виконання тих чи інших творчих завдань.

Аналогічно і у традиційній науковій педагогіці. Будь-які отримані знання мають бути закріплені на практиці. Лише перевірені та узагальнені власним життєвим досвідом знання та уявлення можуть стати переконаннями, послужити основою формування відповідної поведінки та світогляду школяра.

Освітні заходи спрямовані на озброєння учнів необхідними знаннями про природу і суспільство, основні правила поведінки людини по відношенню до оточуючого середовища повинні поєднуватися з конкретною практичною природоохоронною діяльністю школярів.

Одним із головних завдань екологічного виховання є формування у учнів світогляду майбутнього господаря, а не бездумного знищувача та споживача навколишнього природного середовища. Важливу роль у цьому повинні відігравати методи практичного навчання і виховання учнів: шкільні лісництва, станції юних натуралістів, "Голубі патрулі", гуртки та інше.

З метою залучення учнівської молоді до продуктивної праці в народному господарстві, до практичних дій з охорони природи при загальноосвітніх школах створюються шкільні лісництва. В них діти здобувають навички з охорони, використання та відтворення природних ресурсів, готуються до свідомого вибору професії. Цим самим прищеплюємо повагу до праці, любов до природи рідного краю, відповідальне ставлення до неї.

Широко використовуються такі форми роботи, як екологічні агітбригади, виїзні кінолекторії, які роз'яснюють населенню основні правила поведінки та ставлення до оточуючого природного середовища, інформують про стан екології, про необхідні заходи по збереженню балансу в природі.

Це можуть бути різноманітні виставки: література на екологічну тематику, дитячі малюнки ("Гімн земній красі", "Світ очима дітей", "Наш зелений дім"), бюлетені ("Вони зникли з вини людей", "Біль старого лісу", "Крилаті барометри", "Прогноз живої природи") тощо.

Доречно проводити виставки-конкурси виробів з місцевого матеріалу на тему "Природа і творчість" (лозо-летіння, аплікації з соломи, насіння, ікебан).

Дітям, що проживають на забруднених територіях, не варто, напевно, говорити про можливі наслідки небдлої господарської діяльності людини у ставленні до природи. Вони мусять знати, що треба робити і як себе поводити, щоб не було більше ніяких екологічних катастроф.

Вечори запитань-відповідей, конференції, усні журнали можуть поєднувати і екологічну, і народознавчу тематику: ("Груша на нашому городі", "Без верби і калини нема України", "Тече річенька", "Подорож в країну квітів", "Наші зелені береги", "Івана Купала - свято води і сонця" та ін). Всім класом можна укласти альбоми роздумів та вражень, листів-попереджень; проводити конкурси-виставки учнівських творів, віршів на соціоекологічну тематику.

Гра є однією з важливих умов розвитку особистості дитини і формування у неї свідомого, відповідального ставлення до навколишнього середовища. Саме в ході гри, дитина включається в такі ситуації, які наявні в реальному житті. Свою діяльність під час гри вона сприймає всерйоз і вкладає в неї всі свої сили і здібності, бо в результаті гри відбувається інтенсивний розвиток її особистості. У грі проявляється політ фантазії, народжуються проекти і гіпотези, які людина зможе перетворити в майбутньому в реальність.

В процесі соціоекологічної освіти і виховання учнів важливо використовувати різні види ігор: дидактичні, сюжетно-рольові, рухливі і т.д.

Особливе місце серед них займають сюжетно-рольові ігри, які найбільш сприятливі для розкриття сфери діяльності людей і стосунків між ними, між природою і суспільством.

Важко переоцінити роль народознавчих засобів в екологічному вихованні. Наш народ створив свою систему виховання, перевірену століттями. А природа завжди була в центрі життя людини, займала важливе місце не лише у фізичній трудовій діяльності, а й в духовному житті українців.

Школяр оволодіває певною сумою соціоекологічних знань, засвоює норми поведінки та ціннісні орієнтації по відношенню до природи, набуває практичних умінь та навичок по збереженню природного середовища у процесі навчання, гри, суспільно-корисної діяльності. Тому визначення педагогічних умов соціоекологічного виховання здійснюється на основі ознайомлення з теоретичними даними із наукових джерел, узагальненого передового педагогічного досвіду, зокрема, вивчення досвіду педагогів Житомирщини по впровадженню надбань народної педагогіки. Це, окрім інших, такі умови:

- комплексний підхід до вивчення природи з використанням міжпредметних зв'язків;
- врахування вікових, індивідуально-психологічних особливостей школярів, їх пізнавальних можливостей у процесі екологічної освіти та виховання;
- організація безпосередньої діяльності учнів по охороні та поліпшенню природного середовища своєї місцевості під час навчальної та суспільно-корисної діяльності;
- звернення до народних засобів і методів екологічного виховання молоді;
- поєднання дослідницько-творчої діяльності учнів з питань соціальної екології та народознавства, історії свого краю;
- вибір оптимальних форм, методів та прийомів соціоекологічного виховання;
- вплив вчителя, батьків, всієї громадськості на дітей власним прикладом бережливого, дбайливого ставлення до природи;
- єдність дій і зусиль усього педагогічного колективу школи в соціоекологічному вихованні;
- систематична та послідовна, безперервна робота вчителя та громадськості щодо формування соціоекологічної культури особистості школяра.

Матеріал надійшов до редакції 16.11.99 р.

Березюк Е.С. Формирование социоэкологических знаний и умений школьников средствами народной педагогики.

В статье анализируется процесс формирования социоэкологических знаний и умений учеников средствами народной педагогики. Установлено, что использование в практике обучения и воспитания средней школы народного календаря, детского фольклора, общения с природой, труда и других видов природоохранной деятельности способствует формированию социоэкологической культуры школьников.

Berezyuk O.S. Formation of pupils' socioecological knowledge and skills by means of folk pedagogics.

The process of formation of pupils' socioecological knowledge and skills by means of folk pedagogics is analysed in this article. It is stated that the use of the folk calendar, the children's folklore, contacts with nature, work and other kinds of nature protection activity in the process of training and upbringing at the secondary school contribute to formation of the socioecological culture of a pupil.